

Att kasta ut barnet med badvattnet

En kritisk granskning av svensk kunskapshistoria

ARNE JARRICK*

Stockholms universitet

Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 256 s.

Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press 2020). 304 s.

Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press 2023a). 283 s.

Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg, *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg & Stockholm: Makadam 2022). 464 s.

Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg (red.), *Humaniora i välfärdssamhället: Kunskapshistorier om efterkrigstiden* (Göteborg & Stockholm: Makadam 2023b). 387 s.

Den kunskapshistoriska riktningens upphov

Kunskapshistoria är en ny akademisk riktning som har skapats, utvecklat och vuxit till sig de senaste 15–20 åren. Den har sitt upphov i Tyskland och går där under namnet *Wissensgeschichte*. Därifrån har den spridits till flera länder, med Storbritannien som en av sina viktigaste

Tack till Christer Ahlberger, Göran Malmstedt, Janen Myrdal och Kerstin Sahlin för värdefulla reflektioner kring texten.

* Prof. em. i historia.

nodern och nestorn Peter Burke som en av sina främsta protagonister.¹

Sedan slutet av 2010-talet har kunskapshistoria etablerats i Sverige. Den har sitt centrum i Lund och företräds där främst av Johan Östling, som tillsammans med David Larsson Heidenblad nyligen (2020) har lyckats institutionalisera den nya riktningen i form av Lunds universitets Centrum för kunskapshistoria (LUCK). LUCK är en mycket livaktig miljö, både genom sin ambitiösa seminarieverksamhet och genom sina många publikationer, varav fyra antologier och en monografi ska diskuteras här.²

Att granska den nya kunskapshistorien är av viss vikt, eftersom den redan fått ett visst inflytande som det inte är alldeles enkelt att välkomna.³ Den har skapats och utvecklats i kritik mot och distans till beslätade vetenskapliga traditioner, framför allt vetenskapshistoria men också en del andra områden sysselsatta med historiska studier av den intellektuella sidan av mänsklig tillvaro.

Kunskapshistorikernas grunduppfattningar

Kunskapshistorikerna samlas kring vissa grunduppfattningar, i Sverige som annorstädes. Dessa uppfattningar går i hög grad igen från den ena akademiska miljön till den andra, trots att de varierar en del. De allra flesta relaterar dessutom till en liten uppsättning idétexter, varibland en artikel av James A. Secord och en artikel av Philipp Sarasin förmodligen är de som allra oftast citeras och harangeras.⁴

Med hänvisning till att kunskap ska förstås som ett historiskt begrepp betraktar kunskapshistorikerna i stort sett varje trossats eller trossystem som just kunskap, oavsett dess sanningsvärde. Ja, ordet sanning används sällan eller aldrig, och vid de få tillfällen det sker – sannolikt färre än tio gånger på mer än 1 500 sidor – är det nästan alltid inramat av citattecken. Varianter av denna attityd upprepas åtskilliga gånger i alla de

1. Se Peter Burke, *What is the History of Knowledge?* (Cambridge 2016).

2. För ytterligare ett representativt bidrag, se David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (Lund 2021), som jag känner väl genom att ha fackgranskat inför publiceringen.

3. Om detta inflytande, se t.ex. Johan Kärnfelt, Karl Grandin & Solveig Jülich (red.), *Kunskap i rörelse: Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället* (Göteborg & Stockholm 2018) s. 17–18.

4. James A. Secord, "Knowledge in transit", *Isis* 95:4 (2004); Philipp Sarasin, "Was ist Wissensgeschichte?", *Internationales Archiv für Sozialgeschichte in der deutschen Literatur* 36:1 (2011). Andra flitigt citerade forskare är Lorraine Daston, Michel Foucault, Jürgen Renn och Johan Östling själv. Bruno Latour förekommer också ofta, dock mest som föremål för kritik.

fem volymerna, och någon anser till och med att strävan efter sanning är positivistisk, det vill säga förkastlig.⁵ "Most scholars", skriver Kajsa Brilkman i volymen om kunskapens former, "seem to endorse a definition of knowledge as 'what at some point is understood as knowledge'".⁶ Kunskap är alltså lika med det som någon anser vara kunskap. Närmare en definition än så kommer kunskapshistorikerna inte – och vill de inte komma. Johan Östling försvarar till och med att han och hans kolleger håller sig med ett vagt kunskapsbegrepp. Det är passande ("suitable"), som han skriver.⁷

Så trots att kunskapen och dess historiska öden är kunskapshistoriens centrala tema, är det inte kunskap utan kunskapscirkulation som är dess nyckelbegrepp – dess "master-concept" eller dess "leading paradigm", som de själva uttrycker saken.⁸ Det betyder att dess företrädare huvudsakligen intresserar sig för det som händer då kunskap – vad den än är – sätts i rörelse genom att kommuniceras på samhällets olika arenor.⁹ Detta intresse kontrasterar mot den konventionella vetenskapshistoriens påstådda fokus på produktionen av kunskap och på dess innehåll. Begreppet cirkulation har därför introducerats som alternativ till begreppet spridning (eller dissemination respektive diffusion), som bidragsgivarna gör allt för att undvika att använda, ja till och med varnar för – med stor om än inte med total framgång.¹⁰

Kunskapshistorikerna har gett begreppet kunskapscirkulation hu-

5. Kari Nordberg, "The circulation and commercialization of sexual knowledge", i Johan Östling m.fl. (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (Lund 2018) s. 58.

6. Kajsa Brilkman, "Confessional knowledge ...", i Johan Östling m.fl. (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund 2020) s. 31.

7. Östling m.fl. (2020), s. 10, se också s. 15; se också Laura Skouvig, "The raw and the cooked", i Östling m.fl. (2020) s. 110. Samma attityd på många ställen, t.ex. David Larsson Heidenblad, "Financial knowledge", i Östling m.fl. (2020), s. 49 m.fl. s.; Laura Hollsten, "Public, private, and experience-based knowledge: Cholesterol knowledge in circulation in Finnish society 1980–2010", i Östling m.fl. (2018), där alla försanthållanden, vare sig de visade tro på eller misstro mot kolestolets skadeverkningar, kallas kunskap. Se också Sarasin (2011) s. 165, 172.

8. Joel Barnes, "Knowledge in the air", i Johan Östling m.fl. (red.), *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge* (Lund 2023a) s. 201; Christa Wirth, "Scholars as knowledge actors", i Johan Östling m.fl. (2023a) s. 255. Se också David Larsson Heidenblad, "From content to circulation: Influential books and the history of knowledge", i Östling m.fl. (2018) s. 71.

9. Principiellt uttryckt av Helge Jordheim i "The printed work as a site of knowledge circulation", i Östling m.fl. (2018) s. 246.

10. Lisa Hellman, "Grappling with knowledge actors: A view from global history", Östling m.fl. (2023a) s. 168. Här och var används dock ordet "dissemination", t.ex. i Johannes Westberg, "Multifaceted knowledge actors ...", i Östling m.fl. (2023a) s. 47, 51; Maria Bach, "Marginal-

vudsakligen två med varandra sammanknutna innebörder, utan att de själva för den skull har gjort någon klar åtskillnad dem emellan eller kanske ens ser den. Enligt den ena innebörden företer kunskapen en horisontell rörelse mellan olika noder och aktörer och rör sig fram och åter mellan dem. Det vill säga, den sprids inte vertikalt nedåt från ett föreställt upphöjt centrum där allt tänks börja. Kunskapens cirkulation är därför varken hierarkisk eller linjär (det vore ju som cirkelns kvadratur). Här kan man ana en genomgående undertext enligt vilken den utom-akademiska kunskapen på något vis anses bättre än den inom-akademiska. Så är det till exempel i Cecilia Rivings artikel om det tidiga 1900-talets psykoterapi, eller i Björn Lundbergs artikel om Galbraiths "conventional wisdom", liksom i den återkommande betoningen av den positiva betydelsen av fronesis, det vill säga omdömesgill praktisk kunskap, ett begrepp hämtat från Aristoteles.¹¹

Att den utom-akademiska kunskapen tillmäts större värde kan jag dock inte gå alldeles i god för – existensen av undertexter undandrar sig ju all evidens. Däremot är det tydligt att enskilda kunskapsaktörer tillmäts stor betydelse, i enlighet med ett annat av kunskapshistoriens grundkoncept. Och ofta (kanske oftast) studeras sådana aktörer som verkat utanför de konventionellt akademiska sammanhangen, ibland särskilt de som kallas "displaced".¹²

Cirkulationsbegreppets andra innebörd är att kunskap är stadd i ständig omvandling då den kommuniceras, dels genom arten av de olika medier där den förmedlas, dels genom att den tas i anspråk på ett aktivt sätt av sina avsedda eller icke-avsedda recipienter. Ingen kunskap tas bara emot som den är utsänd, utan modifieras på mångahanda sätt beroende på vilka den når. Det är förmodligen så man ska fatta det återkommande påståendet att all kunskap är lokal, det vill säga att den antar olika skepnader beroende på var den befinner sig i sin ständigt pågående cirkulationsprocess.¹³ En alternativ tolkning vore att kunskap bara har lokal giltighet, men en sådan tolkning faller på sin egen orimlighet,

ized knowledge actors", i Östling m.fl. (2023a) s. 126. För viss kritik av den breda användningen av begreppet cirkulation, se Barnes (2023a) s. 210.

11. Cecilia Riving, "Phronesis as therapy and cure", i Östling m.fl. (2020) s. 124, 128; Björn Lundberg, "What is conventional wisdom?", i Östling m.fl. (2020) s. 148.

12. T.ex. i Wirth (2023a); Anders Ahlbäck, "Unwelcome knowledge...", i Östling m.fl. (2018) s. 126; Johan Östling m.fl. (red.), *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg & Stockholm 2022) s. 20.

13. Se t.ex. Sarasin (2020); Östling m.fl. (2020) s. 16; Bach (2023a) s. 159ff.

framför allt till följd av sin absurditet, som om till exempel kvantmekaniken bara gällde på vissa platser, men i detta sammanhang snarast därför kunskapshistorikerna inte opererar med distinktionen mellan kunskapernas giltighet eller ogiltighet.¹⁴

Det är så här jag fattar vad kunskapshistorikerna menar med kunskapens cirkulatoriska karaktär, och detta är synbarligen också ett viktigt skäl till att de gör vad de kan för att inte definiera kunskap.¹⁵ Det här synsättet kan dessutom associeras till kunskapshistorikernas kritik av den konventionella vetenskapshistoriens koncentration på kunskapens innehåll och produktion, samt till deras återkommande avståndstagande från såväl möjligheten som önskvärldheten att skilja på produktion och kommunikation av kunskap.¹⁶ Det är därför som flertalet bidrag i skrifterna från LUCK huvudsakligen rör sig så på kunskapens utsida. I sin artikel om *Svenska Dagbladets* understreckare lämnar Johan Östling därför artiklarnas innehåll utanför sin analys; på samma sätt gör han med sin artikel om TV-programmet Fråga Lund.¹⁷ Likadant i Johannes Westbergs i och för sig intressanta artikel om 1800-talets folkskollärare: inget handlar om substansen i deras förmedling.¹⁸ Och så vidare i bidrag efter bidrag.

Att produktion av kunskap alltid också är kommunikation av kunskap hävdas ibland som ett faktum men ibland programmatiskt, som av Erik Bodensten, enligt vilken distinktionen mellan det ena och det andra "should be abandoned".¹⁹ Här ryms också en kritik av den traditionella vetenskapshistoriens strävan att identifiera kunskapens ursprung. I sin kategoriska variant går kritiken ut på att kunskapens ursprung inte kan identifieras. Det skulle helt enkelt vara omöjligt att göra det. Så skriver Philipp Sarasin att "it is generally not possible to ask for the 'origin' of

14. Se härom Arne Jarrick, "Knowledge breakthroughs through times in mind an action: A new-old knowledge history", *Knowledge* 3:2 (2023) s. 155.

15. Se t.ex. Sarasin (2020); se t.ex. Anna Nilsson Hammar, "Theoria, praxis, and poiesis", i Östling m.fl. (2018) s. 120–121; Kajsa Brilkman, "The circulation of knowledge in translations and compilations: A sixteenth-century example", i Östling m.fl. (2018) s. 162; Camilla Ruud, "Materializing circulation", i Östling m.fl. (2018) s. 198; Helge Jordheim (2018) s. 232; Bach (2023a) s. 127–130; Wirth (2023a) s. 253–254.

16. T.ex. Östling m.fl. (2018) s. 18, 19, 72, 82; Brilkman (2020) s. 37, 40; Östling m.fl. (2022) s. 21, 175 m.m. Se också Secord (2004), där detta är en bärande idé.

17. Östling m.fl. (2022) kap. 2 och 4.

18. Johannes Westberg, "Multifaceted knowledge actors", i Östling m.fl. (2023a).

19. Erik Bodensten, "Political knowledge in public circulation", i Östling m.fl. (2018) s. 82. Se också Hellman (2023a) s. 170.

such and such thinking and such knowledge".²⁰ Det hänger bland annat samman med den ständiga växelverkan mellan teoretisk och praktisk kunskap, något som Jürgen Renn uppehållit sig vid.²¹ Flera av de svenska kunskapshistorikerna upprepar detta starka påstående,²² medan en del av dem i något mindre kategoriska ordalag hävdar att det hur som helst är *ointressant* att söka identifiera kunskapens ursprung. Oavsett det möjliga eller omöjliga i att göra det pläderar dessa för att forskarna borde skifta sitt fokus från produktionen till kommunikationen av kunskap på samhällets olika kunskapsarenor, trots att de samtidigt säger att de tu är ett.²³

Grundtesen att kunskapen cirkulerar, det vill säga att den tas i anspråk på ett aktivt och självständigt sätt av låg som hög, befinner sig möjligen i ett spänningsförhållande till ett annat av kunskapshistorikernas återkommande påståenden: att kunskap alltid är förknippad med maktutövning, förmodligen uppifrån och ned.²⁴ På motsvarande sätt är det inte alldeles enkelt att få ihop den programmatiska betoningen av de enskilda kunskapsaktörernas strategiska betydelse med det lika ofta upprepade förnekandet av individens eller den upptäckande forskarens betydelse för kunskapshistorien. Medan den individuella förmedlaren eller aktören lyfts fram, förflyttas det enskilda kreativa geniet ut ur synfältet.²⁵

Cirkulation är alltså ett av den här riktningens nyckelbegrepp, vilket tillsammans med begreppen kunskapens aktörer respektive dess former eller arenor bildar ett slags kunskapshistoriens gyllene triangel. Det är omkring vart och ett av dessa begrepp som dess företrädare i Lund har publicerat de antologier och den monografi som jag här bygger ovanstående korta sammanfattning på. Eftersom närmare 40 forskare har bidragit till de här volymerna, kan jag dock inte vara säker på att var och en av dem skulle skriva under på varje ord i min sammanfattning.

20. Sarasin (2020) s. 2.

21. Jürgen Renn, "From the History of Science to the History of Knowledge", *Centaurus* 57:1 (2015).

22. T.ex. Östling m.fl. (2018) s. 18–19; Hellman (2023a) s. 170–171.

23. Se t.ex. Brilkman (2018) s. 160.

24. Se särskilt Barnes (2023a).

25. Se härom Hellman (2023a) s. 159ff.; Barnes (2023a) s. 203, 208–209 och Wirth (2023a) s. 259 m.m. Se också Peter Burke, "Epilogue: Knowledge – the return of the actor", i Östling m.fl. (2023a).

Något som ytterligare förenar flertalet kunskapshistoriker, i Sverige liksom runtom i Europa, är deras kritik av en eurocentrisk förståelse av kunskapens upphov och spridning. Allt börjar inte i Europa och USA, men inom konventionell vetenskapshistoria har kunskapsaktörer i andra delar av världen blivit marginaliserade, menar den nya skolans företrädare.²⁶ En del, kanske särskilt Lisa Hellman, framför så stränga kriterier att jag har svårt att förstå hur någon ska kunna godkännas som icke-eurocentrisk kunskapshistoriker.²⁷ Det är bland annat mot bakgrund av denna kulturkritik som kunskapshistorikerna skyr både universella definitioner av kunskap, som tvärtom alltid anses lokal,²⁸ och väljer att se förmedlingen av kunskap just som cirkulation och inte som spridning, även om det senare ändå används som beteckning ibland. Detta är följdriktigt: som med cirkulationen inom kulturer, så också mellan dem.

Kunskapshistorikernas potentiellt positiva bidrag

Att göra en kunskapsmässig upptäckt är säkert roligt redan för den som gör den. Ännu roligare blir det om den också förmedlas till andra – förmodligen lika mycket för avsändaren som för mottagaren. Först då blir upptäckten allmänt meningsfull. Att systematiskt följa den nyvunna kunskapens öden och äventyr då den börjar nå utanför sitt antingen identifierbara eller icke-identifiera upphov är därför av stort värde. Det är just det som LUCK har gjort till sitt huvudsakliga uppdrag. Här ingår den lika viktiga uppgiften att studera den eviga växelverkan mellan praktisk och teoretisk kunskap, liksom studiet av människors aktiva och självständiga tillägnelse, omformning eller avvisande av den kunskap som möter dem. Också sådana intellektuella processer har LUCK satt sig före att studera, och på så sätt kan de också hoppas på att kunna avläsa kunskapens skiftande samhälleliga relevans.

Allt detta är principiellt rätt tänkt. Som ett utflöde av dessa ambitioner har de forskare som är associerade med LUCK producerat en hel del konkret kunskap om vitt skilda företeelser, huvudsakligen redovisade i form av bidrag till ett antal antologier, någon gång i monografins form, här representerat av boken om humanisternas roll i offentligheten. Det handlar om allt från svensk subsidiepolitik på 1700-talet till

26. Lite varstans, t.ex. Bach (2023a) s. 121ff.

27. Hellman (2023a) s. 159ff.

28. Sarasin (2020); Bach (2023a) s. 128; m.fl.

pocketbokens betydelse på 1960-talet, från kolesterolets påstådda eller förnekade skadeverkningar till folkskollärares kunskapsförmedlande verksamhet utanför klassrummet i 1800-talets och det tidiga 1900-talets Sverige. Och så vidare. Här möter läsaren ofta en uppsättning välgrundade sanna påståenden, som man skulle kunna karaktärisera dem utifrån en klassisk platonsk definition av kunskap. Detta är dock en karaktäristik som flera av kunskapshistorikerna själva ställer sig explicit och programmatiskt avvisande till.²⁹ Ett avvisande som på sätt och vis är kärnan i problemen med LUCKs verksamhet. Och problemen är många, trots att deras forskningsprogram är principiellt välkommet. Jag kommer till dem nedan, men ska först med några få ord klargöra min allmänna position i syfte att ge utgångspunkter för den kritik som följer.

Det primära uppdraget för forskare med vetenskapliga ambitioner är att söka sanningen, vilket förutsätter ett bejakande av möjligheten att finna den. Det oavslutligt pågående sanningssökandet har genom historien som helhet gett oss både ökade konkreta kunskaper om vitt skilda ting och genom ett slags förenklande mönstersökande alltmer generella insikter om fenomenvärlden. Detta betyder dock inte att vi forskare kan vara säkra på att våra fynd kommer att stå sig för gott. Många, kanske flertalet rön förblir preliminära, även om också många samtidigt är stabila och står sig väl, till exempel att vi har ett slutet kretslopp i våra blodbanor där artärer och vener förbinds av kapillärer, eller att jorden kretsar i en elliptisk bana runt solen, eller att kvinnor i allmänhet varit underordnade männen under den största delen av historien.

Det generaliserande kunskapssökandet har alla vetenskapsområden gemensamt med varandra, liksom att forskare ibland snarare söker svar på mer avgränsade frågor, vilket ibland leder till nyanseringar av alltför förenklande generaliseringar. På motsvarande sätt har alla forskare – humanister som naturvetare – att leva upp till kraven på logisk konsistens i sina resonemang och till validitet och reliabilitet i sin empiriska forskning, bland annat med hjälp av kvantifieringar och statistisk analys. Detta hindrar inte att metoderna varierar starkt mellan olika forskningsområden, vilket jag dock inte har utrymme att gå in på här.³⁰

29. Nilsson Hammar (2018) s. 111.

30. Se om detta Arne Jarrick, "Historiens händelser kan inte köras i en partikelaccelerator – vad gör man då med upprepbarhet och generalisering?", i Bo Lindberg (red.), *Upprepbarhet och generalisering i forskningen* (Göteborg 2019) s. 86–88.

Kritik

Ett förhållningssätt som sticker i ögonen är ett slags dogmatism bland många av kunskapshistorikerna. Vissa grunduppfattningar upprepas gång på gång, liksom referenserna till vissa auktoriteter. De närmast kanoniserade texterna är oftast inte empiriska utan teoretiska aktstycken. Det gäller i synnerhet Sarasin, sannolikt den mest flitigt citerade av de här forskarnas auktoriteter.³¹ I sin inflytelserika artikel från 2011 gör Sarasin en serie påståenden utan att stödja dem på någon som helst empiri. Ändå behandlas han av följeslagarna som ett slags ... ja sanningssägare. Likadant med en del andra av den här riktningens auktoriteter, såsom James Secord, Michel Foucault, Jürgen Renn med flera.³²

Det är lika störande att de svenska forskarna endast i ett fåtal fall gör rejäla försök att testa grundsatserna med hjälp av systematiska empiriska undersökningar. De många tematiskt olikartade fallen är i allmänhet snarast att betrakta som partikulära åskådningsexempel. Frånsett ett antal teoretiska artiklar, är det i flertalet fall små pilotstudier som presenteras. Här återfinns en lång rad tematiskt skilda bidrag med småskaligheten eller mikroperspektivet som gemensam nämnare: om Inge och Sten Hegelers sexliberala budskap på 1960-talet och hur det kommersialiserades, om ett gigantiskt skelett i ett museum i Madrid eller om valrossen och ett annat, fiktivt sjömonster, om guaiacum som bot mot syfilis, om hur indiska ekonomer vid slutet 1800-talet ifrågasatte europeisk ekonomisk vetenskap, om två kvinnliga danska akademiker i början av 1900-talet, och så vidare.

Visst finns det några som går lite mer utförligt till väga, som Laura Hollsten i en studie av den kliniska tillämpningen av upptäckten av och debatten kring kolesterolets skadeverkningar, eller Ann Steiner i en välgörande kvantitativ studie av svensk fackboksutgivning under efterkrigstiden.³³ Men det är inte mycket. Och varför räknar författarna inte efter ens när de har tillgång till ett stort material? I sin studie av levnadsvillkoren bland underprivilegierade svenskar på 1600-talet nämner Anna Nilsson Hammar och Svante Norrhem att de för perioden

31. Sarasin (2011).

32. Jürgen Renn är dock empiriskt ambitiös. Se t.ex. hans *The Evolution of Knowledge: Rethinking Science for the Anthropocene* (Princeton & Oxford 2020).

33. Hollsten (2018); Ann Steiner, "Fackboksutgivning och humaniora 1950–1980", i Johan Östling m.fl. (red.), *Humaniora i välfärdssamhället: Kunskapshistorier om efterkrigstiden* (Göteborg & Stockholm 2023b).

1650–1680 har haft tillgång till 600 petitioner från anställda till deras patron Magnus Gabriel De la Gardie. Ändå redovisar de bara strödda exempel från dessa petitioner när de hade kunnat göra en systematisk och delvis kvantitativ analys av dem.³⁴

LUCKs främsta åskådningsexempel är en serie studier av humanioras offentliga roll i 1900-talets svenska välfärdssamhälle, här utfört i två volymer (en antologi och en monografi). Den övergripande frågan är hur humanistisk kunskap har manifesterats på samhällets olika arenor för kunskapsutbyte, syftande till att läsa av dess skiftande betydelse. En återkommande central slutsats av dessa studier är att humanistiska forskare hade en stark närvaro i offentligheten under perioden 1950–1980, även om den försvagades på 1970-talet. Här bidrog humanister till flerdådiga ändamål, såsom att höja bildningsnivån, ge människor redskap till personlig utveckling, påverka deras livsåskådning, bidra till kulturell underhållning, samt till att påverka viktiga politiska processer.³⁵

Det är möjligt, till och med troligt, att Östling och hans kolleger har rätt i sin uppfattning av humanioras föränderliga roll i det svenska samhället, och Ann Steiners uppsats om fackboksutgivningingen pekar i den riktningen.³⁶ Detta, fränsett att flera av författarna har en tendens att blanda samman humaniora som forskningsområde med försvaret för humanistiska, alltså människovänliga värden. Men som helhet är deras empiriska underlag så rapsodiskt och småskaligt att detta inte går att veta. Vad de betraktar som hållbara slutsatser har därför snarare karaktären av ännu obekräftade hypoteser. I antologin om humaniora i välfärdssamhället är det med få undantag frågan om små fallstudier, antingen av enskilda aktörer, som Torsten Husén eller Ingemar Hedenius, eller också av enskilda fenomen som *Sydsvenskans* kultursida på 1960-talet. Till och med monografin om humanister i offentligheten visar sig vara en serie fallstudier, trots att det överordnade temat är det samma boken igenom, såsom studier av Fråga Lund, *Svenska Dagbladets* understreckare, 1970-talets bokkaféer, kristen humanism, pocketboken, studiecirklar, *et cetera*. Inte ens den enskilda studien är uttömmande. I kapitlet om Fråga Lund uttalar sig Johan Östling om representativiteten

34. Anna Nilsson Hammar & Svante Norrhem, "The capacity to act: On phonetic knowledge among the less privileged in seventeenth-century Sweden", i Östling m.fl. (2023a).

35. T.ex. Östling m.fl. (2022) s. 158, 300–301.

36. Steiner (2023b).

i vissa egenskaper hos programserien utifrån en genomgång av ett enda avsnitt. Varför gör han inte en systematisk genomgång av flera, ja många program?³⁷ Bättre är det dock i artikeln om 1960-talets understreckare, där Östling har gått igenom 400 artiklar. Men åter: sådana genomgångar hör till undantagen i sviten av de publikationer jag här diskuterar.³⁸

Många av författarna till de ovan nämnda småstudierna anser att deras observationer exemplifierar eller illustrerar allmänna förhållanden.³⁹ Men hur ska läsaren kunna lita på det utan skymten av empiriskt grundad information om dessa? Och hur har alla dessa fall valts ut? Varför just dessa fall? Risken för missvisande urval blir farligt stor med ett sådant arbetssätt. En av de mer flagranta manifestationerna av detta är Maria Karlssons artikel om Wikipedias konfliktfyllda hantering av folkmordet på armenier i början av 1900-talet.⁴⁰ Med sitt "exempel" föresätter hon sig att demonstrera den konventionellt anti-positivistiska tesen att det inte går att göra neutrala observationer av någonting i fenomenvärlden. Det fallerar, dels därför att hon bara har studerat ett enda uppslagsord om en enda händelse, dels därför att just denna händelse passar bara alltför bra till tesen. Få händelser har varit så ideologiskt laddade som denna. Karlsson testar inte sin tes, utan väljer ut ett fall som passar till den. Vilken hade slutsatsen blivit om hon istället valt en artikel om hjärtats grundläggande funktioner eller liknande?

Istället för denna långa rad av tendentiösa eller potentiellt tendentiösa småstudier, borde kunskapshistorikerna ha samlat sig till större och mer genomgripande, helst komparativa studier. Sådana studier saknas helt i de fem volymer jag har haft under lupp. De jämförelser som ändå förekommer är stilenligt småskaliga, gäller främst Tyskland (och i någon mån Danmark) och syftar inte till att vara symmetriska, obegripligt nog.⁴¹ Lika frånvarande är studier utförda med ett långt tidsperspektiv, trots att sådana vore särskilt naturliga för en historiserande riktning som denna,⁴² visserligen tvärtemot den uppfattning som Karl Haikola

37. Johan Östling, "2. Folkbildning på bästa sändningstid", i Östling m.fl. (2022) s. 65–71.

38. Johan Östling, "Under strecket som kunskapsarena", i Östling m.fl. (2022) s. 136.

39. Detta återkommer i artikel efter artikel. Se t.ex. David Larsson Heidenblad & Charlotte Nilsson, "Personal finance bloggers as knowledge authorities...", i Östling m.fl. (2023a) s. 102–103.

40. Maria Karlsson, "Is there no moderating Wikipedia????", i Östling m.fl. (2020).

41. Östling m.fl. (2022) s. 26.

42. Bejakas men tillämpas inte av David Larsson Heidenblad, "Financial knowledge", i Östling m.fl. (2020) s. 51.

förfäktar i ett av bidragen.⁴³ Lika lite gör författarna några egentliga forskningsinsatser för att påvisa hur överspelad euro-centrismen är inom vetenskaps- och kunskapshistoria.⁴⁴

Ett uttryck för den empiriska smalspårighet som kännetecknar allt för många av uppsatserna är att författarna här tar som a prioristisk utgångspunkt att ett antal enskilda aktörer var betydelsefulla för kunskapens cirkulation (eller spridning). Här ingår en kritik av strukturella perspektiv, det vill säga aktörsstudierna syftar inte till att kasta ljus över generella samhällseliga fenomen.⁴⁵ Det är därför lika väntat som beklagligt att många (om än inte alla) av de kartlagda kunskapsaktörerna studeras utan att relateras till de sociala förutsättningarna för den betydelse de fick.

Mera anmärkningsvärt, sett till kunskapshistorikernas programmatiskt uttalade intentioner, är dock att intresset i så hög grad riktas mot kunskapens avsändare,⁴⁶ medan bara få av studierna handlar om kunskapens mottagare, och då oftare i mikrostudier av ett fåtal än i större studier av breda skikt i befolkningen.⁴⁷ Ska man få fatt på det som kunskapshistorikerna kallar kunskapens omvandling, vore det naturligt att systematiskt studera den metabolism den genomgår när den cirkulerar eller sprids i samhället. Gör man inte det förblir de ideligen upprepade påståendena att kunskap alltid omvandlas då den cirkulerar utan substans.

För att testa det cirkulära perspektivet, det vill säga omvandla det från ett postulat till en falsifierbar hypotes, skulle man kunna göra den typ av textanalyser som den källkritiska skolan en gång gjorde för att granska beroende mellan källor, här genom att i parallellspalter ställa avsänd mot motvilligt eller godvilligt approprierad kunskap. Med en sådan metod skulle man kunna studera insändarsidor, läroböcker, skoluppsatser, webbsidor, *et cetera*, för att empiriskt pröva om och i vad mån kunskapen förändras när den sätts i rörelse, istället för att bara förutsätta att så

43. Karl Haikola, "Objects, interpretants, and public knowledge", i Östling m.fl. (2020) s. 266.

44. Här finns hur mycket som helst. Se t.ex. Rens Bod, *World of Patterns: A Global History of Knowledge* (Baltimore 2022).

45. Östling m.fl. (2023a) s. 11, 21.

46. T.ex. Östling (2023b), särskilt kap. 2–4.

47. Om intresset för de många, se Larsson Heidenblad (2020) s. 47. Sådana studier, t.ex. Hollsten (2018); Bodensten (2018); Ahlbäck (2018); Peter K. Andersson, "My grandmother's recipe book and the history of knowledge", i Östling m.fl. (2020).

sker.⁴⁸ Till exempel är det rimligt att anta att de allra flesta av dagens medborgare vet att klimatförändringarna innebär en människogenereerad temperaturhöjning till följd av emissionen av växthusgaser. Kunskapen är förmedlad och uppfattad som den är avsänd, tror jag, och i så fall är det just frågan om spridning – eller *trickle down* för att använda en anglicism. Min hypotes skulle kunna testas och därmed antingen falsifieras eller bekräftas. Men de kunskapshistoriker som granskas här gör ingenting för att tillämpa en sådan metod i syfte att utsätta de egna uppfattningarna för verklig granskning. Det gör dessutom en del av dem blinda för att deras egna observationer snarare talar för att det varit frågan om vertikal kunskapsspridning än om horisontell cirkulation.⁴⁹ Exempelvis visar Martin Ericsson i sin artikel om UNESCOs antirasistiska förkunnselse efter andra världskriget – möjligen mot hans egna intentioner – att budskapet i ett första skede inte ändrades när det kommunicerades.⁵⁰

Nå, för att studera kunskapens eventuella omvandling när den sätts i rörelse vore det naturligt att också intressera sig för kunskapens innehåll och ursprung. Hur ska man annars kunna påvisa eller pröva dess omvandling? Men läsaren vet redan att kunskapshistorikerna tänker precis tvärtom: detta varken kan eller bör göras, tycker de. Som jag ser det är detta som att kasta ut barnet med badvattnet. Varför?

För det första, ibland, ja ofta, är det fullt möjligt att identifiera både upphovet eller ursprunget till ny kunskap och dess upphovsmakare. Detta oavsett att ny kunskap nästan alltid kan härledas till äldre kunskap, som astronomin till astrologin, till exempel. Det var verkligen Newton som först formulerade gravitationsläran, även om han hade hjälp av rapportörer runtom för att komma den på spåren och oavsett det faktum att han kunde bygga vidare på den heliocentriska världsbild som nu höll på att göra sitt segertåg i världen.⁵¹ På motsvarande sätt var det naturliga urvalet verkligen en idé som Darwin och Wallace var först med, trots att den hade Lyells geologiska upptäckt av jordens mycket höga ålder som en

48. Jfr Carlo Ginzburg, som i *Osten och maskarna: En 1500-talsmålarnas tankar om skapelsen* (Stockholm 1996) utför ett mer informellt försök att göra en sådan test. Se också Arne Jarrick, *Back to modern Reason* (Liverpool 1999) kap. 5, för ett mer strikt försök att göra samma sak.

49. T.ex. Hollsten (2018); David Larsson Heidenblad & Charlotte Nilsson, "Personal finance bloggers as knowledge authorities", i Östling m.fl. (2023a).

50. Martin Ericsson, "Contested knowledge", i Östling m.fl. (2020) s. 209ff.

51. Jarrick (2023) s. 152–153.

av sina förutsättningar.⁵² Öräkeliga andra sådana exempel skulle kunna anföras, alltså på det som historikern David Wootton har kallat "the eureka moment".⁵³ Med rader av fall går det också att visa att det ofta är fullt möjligt att skilja produktionen från kommunikationen av kunskap. Några av bidragen i de här granskade volymerna visar också detta, fast författarna själva inte ser eller vill erkänna det.

För det andra är det av stort kunskapshistoriskt intresse att söka identifiera när och hur ny kunskap blir till, om så bara hos en enskild tänkare eller forskare. På så sätt kan det bli möjligt att få fatt på sådana omvälvande ögonblick i den kulturella utvecklingen då någon eller några lyckades bryta sig ut ur sin tids intellektuella konventioner. Hur gick det till? Vad krävdes för att ta dessa steg?

För det tredje är arten av den kunskap som producerats, det vill säga dess innehåll, av betydelse för dess potential att spridas eller cirkuleras. Därför är det egentligen helt obegripligt att de allra flesta här representerade kunskapshistoriker så envist kringgår just detta konstitutiva moment i kunskapens aldrig upphörande utveckling. Är den nyvunna kunskapen intuitiv eller kontraintuitiv? Står den i samklang med invanda levnadssätt eller är den så utmanande att människor avvisar den oavsett dess giltighet? Och så vidare. Eftersom kunskapshistorikerna på principiella grunder avstår från att utforska kunskapens innehåll, ställer de heller inga sådana frågor.

Att systematiskt intressera sig för kunskapens öden och äventyr då den sätts i rörelse är välmotiverat, nu frånsatt det i min smak alltför självbespeglade i att särskilt ägna sina intellektuella mödor åt det egna forskningsområdet, humaniora. Men varför ska det utesluta studier av kunskapens innehåll? Att göra så är just att kasta ut barnet med badvattnet. Detta är allvarligt nog. Ändå återstår det mest allvarliga.

Den allvarligaste kritiken: Är kunskapshistoria snarare anti-kunskapshistoria?

Uppriktigt framförda sakpåståenden implicerar sanningsanspråk. Så är det också med de öräkeligt många påståenden som fyller de fem publi-

52. Charles Darwin, *The Descent of Man* (New York 1998) s. 2; Over Eriksson, "Förord", i Charles Darwin, *Resan med Beagles* (Stockholm 2022); Robert J. Richards, *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior* (Chicago & London 1989) s. 82.

53. David Wootton, *The Invention of Science: A New History of the Scientific Revolution* (New York 2015) s. 6–7.

kationerna från LUCK. Ändå är det i stort sett ingen av bidragsgivarna som vidgår detta, även om det samtidigt är få av dem – det ska erkännas – som förnekar det. De som i de här volymerna ändå ger sig i kast med frågan tenderar dock att betrakta varje kunskapspåstående som likvärdigt med varje annat, några genom att sätta ordet sanning inom citattecken och ytterligare några genom att uttryckligen ta avstånd från att kunskapshistoriker ska ägna sig åt att söka och så långt som möjligt etablera fakta eller tala i sanningstermer.⁵⁴

En manifestation av denna implicit sanningsförnekande hållning är att termen kunskap används för alla typer av påståenden som någon i nutid eller dåtid själv har ansett vara kunskap. Sådant omnämns till exempel som "privat kunskap", "lokal kunskap", "erfarenhetsgrundad kunskap", "negativ kunskap", "kristen kunskap", *et cetera*. I ett av bidragen, till exempel, ges den hellenistiska alkemin samma status av kunskap som modern vetenskap.⁵⁵ Och så vidare. Denna hållning uttrycks också här och var i principiella termer, vilket jag har varit inne på ovan.⁵⁶

En del av dessa konkreta beteckningar skulle vara i sin ordning om det inte vore för att författarna i så många fall kallar alla typer av försant-hållanden för kunskap oavsett deras sanningsvärde. I många fall talas om kunskapens omvandling till den ena eller andra sortens kunskap, när det i själva verket är frågan om dess förvrängning eller förnekande. Till exempel representerar den folkligt "lokala kunskap" som innebar ett ifrågasättande av kolesterolets skadeverkningar inte kunskap utan ett förnekande av vetenskapligt grundad kunskap – såvida påståendenas sanningshalt får gälla som kriterium. Och så här går det på.

En annan manifestation av de kringgående rörelserna runt sanningsbegreppet är försöken att krångla sig förbi det med hjälp av andra ord, som att vissa former av kunskap är mer "tillämpliga" än andra, eller att viss kunskap är särskilt "fördelaktig" för människors hälsa.⁵⁷ Men det går naturligtvis inte att hävda något som tillämpligt och fördelaktigt utan att samtidigt göra anspråk på att det är sant att det är det. Så varför inte släppa detta märkliga motstånd mot att bejaka sanningssökandet som vårt grundläggande uppdrag och sanningsfinnandet som vårt mål? På

54. Om det senare, se Höög (2020) s. 168; Sarasin (2011) s. 165.

55. Östling m.fl. (2018) s. 15.

56. Brilkman (2020) s. 31; Skouvig (2020) s. 110; Lundberg (2020) s. 144; Johan Östling m.fl., "Developing the history of knowledge", i Östling m.fl. (2020) s. 10.

57. Wirth (2023a) s. 255, 257.

basis av ett sådant erkännande fungerar den klassiskt platonska definitionen av kunskap utmärkt – en definition som svårligen kan betraktas som eurocentrisk.

Att anse att allt är kunskap som någon någon gång har ansett vara kunskap, är att likna vid vår tids destruktiva tal om att du har din sanning och jag har min. Principiellt gör detta alla argumentativa meningsbyten meningslösa, även om de förstås alltid pågår ändå. Det är denna beklagliga hållning som får mig att karaktärisera det kunskapshistoriska credot som relativistiskt, trots att empiriskt arbetande kunskapshistoriker svårligen kan vara relativister i praktiken. Det är förmodligen också denna hållning som får en hel del kunskapshistoriker att avstå eller ta avstånd från kvantifierande forskning,⁵⁸ och till och med förknippa sådan forskning med positivism – sorgligt nog.⁵⁹

Det ska sägas att det inte är alla som intar denna implicit eller explicit relativistiska hållning, och säkert finns flera bland bidragsgivarna som inte känner igen sig i min karaktäristik. Exempelvis anar jag inget av detta i Joachim Östlunds utmärkta uppsats om ottomanernas syn på Norden, eftersom han här inte väjer för att skilja på sant och falskt.⁶⁰ Och det finns några fler av detta slag. Men huvudtendensen är relativistisk, enligt min mening.

Den närmast kulturrelativistiska hållning jag tycker präglar den nya kunskapshistorien, LUCK inräknat, har två allvarliga konsekvenser.⁶¹ För det första, den kunskapshistoriker som anser att varje påstående med kunskapsanspråk är lika med kunskap, oavsett sitt sanningsvärde, får svårt att erkänna att det sker kunskapsmässiga framsteg i historien. En sådan historiker blundar för den kulturevolutionära insikten att vi människor har en unik förmåga till kumulativ kulturell utveckling, där vi gör ständigt nya rön, reviderar gamla försanthållanden och på så sätt lägger ny kunskap till den gamla. Den totala mängden kunskap växer därför, trots ständiga läckage ur vår gemensamma kunskapsreservoar, för inflödet är större än utflödet.

58. Haikola (2020) s. 266.

59. Odensten (2018) s. 95.

60. Joachim Östlund, "An Ottoman imperial North", i Östling m.fl. (2020).

61. Om definitionen av kulturrelativism, se Julia Aspernäs m.fl., "Misperceptions in a post-truth world: Effects of subjectivism and cultural relativism on bullshit receptivity and conspiracist ideation", *Journal of Research in Personality* 105 (2023).

För det andra, den som inte förmår erkänna att det sker kunskapsmässiga framsteg, kan heller inte mobiliseras i det samhällsviktiga uppdraget att bekämpa kunskapsmotstånd, ett av våra huvuduppdrag som vetenskapligt verksamma forskare – inte minst i vår tid då en slapp åsiktskultur riskerar att slå ut en sund faktakultur. Det vi möter är sällan människor som säger sig vara kunskapsmotståndare, utan snarare människor som påstår att deras vanföreställningar är lika med kunskap, till exempel att det inte pågår en till stora delar människogenererad klimatförändring. Att i det läget kalla också sådana uppfattningar för kunskap är att göra sig vapenlös i den vitala kampen mot ett utbrett och sannolikt växande kunskapsmotstånd.

Förhoppningsvis avstår kunskapshistorikerna i praktiken från att tillämpa denna destruktiva logik till förmån för ett visserligen inkonsistent men samtidigt mer konstruktivt förhållningssätt. I annat fall skulle det inte vara kunskapshistoria de ägnar sig åt utan anti-kunskapshistoria.